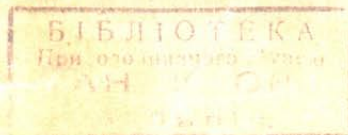

1990
57
НЗЧ
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том VI

7838
ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1958

№ 7838

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том VI

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1958

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ МЕЛКИХ
ХИЩНИКОВ ИЗ СЕМЕЙСТВА КУНЬИХ
В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ УССР

Н. А. Полушина

Резюме

В течение 1951—1954 гг. автор собирал материал по питанию мелких хищников семейства куньих — куницы лесной, хоря темного, хоря светлого и ласки — с целью выяснения количества поедаемых ими грызунов отдельных видов. Настоящая работа представляет собой первую попытку оценки хозяйственного значения деятельности мелких хищников в условиях западных областей УССР.

Результаты работы, обработанные с применением системы расчетов, сведены в таблицы. Данные таблиц позволяют сделать выводы о том, что деятельность куницы лесной, хоря темного, хоря светлого и ласки является несомненно полезной. Перечисленные виды хищников питаются преимущественно грызунами, преобладающее большинство которых относится к числу вредителей сельского и лесного хозяйства (полевка серая, мышь лесная, мышь желтогорлая, хомяк обыкновенный, соня-полчок и многие другие).

Польза, приносимая хищниками семейства куньих, уничтожающих грызунов-вредителей, позволяет поставить вопрос о введении охраны куницы лесной, хорьков темного и светлого и ласки.

ECONOMIC SIGNIFICANCE OF SOME SMALL MUSTELIDAE
IN THE WESTERN REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR

N. A. Polushina

Summary

During 1951—1954 the author gathered material on the nutrition of some Mustelidae — *Martes martes*, *Mustela putorius*, *Mustela ewersmanni*, *Mustela nivalis* for the purpose of clearing up the numbers of some species of rodents of which their nourishment consists. Results of this work are presented in tables.

The collected materials permit drawing some positive conclusions as to the usefulness of the mentioned beasts' activities. These species nourishing mainly on rodents, most of which belong to agricultural and forestry pests, are no doubt of great usefulness by destroying rodents. Therefore the problem arises as to the protection of *Martes martes*, *Mustela putorius*, *Mustela ewersmanni* and *Mustela nivalis*.

МАТЕРІАЛИ ДО ЖИВЛЕННЯ КАМ'ЯНОЇ КУНИЦІ

В. І. Абеленцев

Екологія кам'яної куниці, або куниці-білодушки (*Martes foina* Erxleben), мало вивчена. Зокрема, недостатньо висвітлене її живлення. Літературні відомості з цього питання обмежені короткими повідомленнями (Підоплічко, 1929; Юргенсон, 1932; Донауров, Теплов і Шикіна, 1938; Татаринов, 1956, та ін.). З господарської точки зору вивчення компонентів живлення цього звіра становить значний інтерес.

Роботу по дослідженню живлення кам'яної куниці ми провели в 1950—1952 рр. на полях і в лісових смугах Володимирівської агролісомеліоративної дослідної станції Миколаївської області, на території Українського державного кінного заводу (с. Гуляй-Поле) Дніпропетровської області і на базі відділу екології тварин Інституту зоології АН УРСР в дендропарку «Олександрія» (м. Біла Церква) Київської області.

Нами проаналізовано 285 зразків екскрементів і 11 кормових столиків, зібраних протягом трьох років, а саме: навесні і влітку 1950 р. ми здобули 20 зразків екскрементів, в осінньо-зимовий період 1950/51 р. — 67, влітку (VI—VII) 1951 р. — 28, в літньо-осінній період (VIII—XI) 1951 р. — 112 зразків екскрементів і 11 поживних столиків, взимку 1951/52 р. — 22 зразки екскрементів, навесні 1952 р. — 47 зразків екскрементів. Більшість з цих матеріалів виявлена в чагарниках біля трьох літніх (1950 і 1952 рр.) виводкових кубел куниці, а також поблизу куп хмизу в лісосмугах Володимирівської станції, де містилися зимові лігвища куниці. Частина матеріалів знайдена на горіщі зерноховища кінного заводу в с. Гуляй-Поле та в лісових смугах і на міжсмугових полях наданої дослідної станції.

В районі наших досліджень куниця-білодушка живе в старих лісосмугах з густим підліском і в лісових ділянках, влаштовуючи свої кубла в складених дровах і купах хмизу, а влітку — і в густих заростях терну, шипшини, жимолості та інших чагарників.

Крім цього, куниці ховаються на горищах будівель досвідної станції і навколишніх сіл, а також під дахами стаєнь і зерносховища кінного заводу.

Загальна характеристика живлення куниці

Протягом дня куниця перебувала в сховищах, а з настанням присмерків вона виходила на полювання в лісові смуги та на поля, закінчуючи полювання на світанку. Маршрут її в розшуках здобичі в залежності від наявності поживи і стану погоди щоразу змінювався: коли куниця-білодушка знаходила достатню кількість поживи поблизу кубла, маршрут її бував короткий. Протягом ночі куниця проходила найбільше 5 км.

Головною поживою куниці протягом року в пунктах нашої роботи були хребетні тварини, рештки яких виявлені в 76% досліджених зразків екскрементів. Аналіз екскрементів показав, що кам'яна куниця живилася ссавцями, птахами та їх яйцями, а також плазунами. Серед хребетних перше місце в живленні куниці посідали ссавці: їх рештки виявлені в 174 зразках екскрементів, що становить 59% досліджених матеріалів. З 27 видів ссавців, що водяться на землях Володимирівської досвідної станції (Абеленцев, 1951), істотне значення в живленні куниці мають полівка звичайна, миші лісова, жовтогорла і курганчикова, хом'ячок сірий, ховрах, сліпак, хом'як і заєць. Інші види дрібних ссавців (білозубка мала, мишівка південна, тушканчик великий, сліпушок звичайний та ін.) в живленні цього хижака особливого значення не мають. З дрібних ссавців рештки гризунів виявлені в 164 (55,6%) зразках екскрементів (табл. 1). В роки наших досліджень кам'яна куниця найчастіше ловила мишу лісову, рештки якої були знайдені в 16,2% досліджених екскрементів, хом'ячка сірого (14,8%), зайця (13,8%) і сліпака (8%). Інші гризуни, як це видно з табл. 1, рідше поїдалися цією куницею. Цікаво відзначити, що полівка сіра, рештки якої були виявлені в 20 (6,95%) зразках екскрементів куниці, в роки наших досліджень перебувала в депресивному стані і популяція її була занадто нечисленною і розрідженою.

З інших ссавців в 12 зразках екскрементів куниці були знайдені рештки щенят собаки; двічі виявлені рештки малої білозубки і по одному разу — рештки тхора і ласки.

Птахами ця куниця живиться не так часто, як ссавцями. Рештки їх були констатовані тільки в 132 зразках досліджених екскрементів. Дрібні горобині птахи, включаючи сороку, і куріпка частіше інших птахів потрапляли до зубів цього хижака. Влітку 1951 р. білодушка живилась також яйцями курей, а навесні 1952 р. — яйцями сірої куріпки.

В теплий період року цей звір живився рептиліями, рештки яких були знайдені в 7% досліджених зразків (в 2,3% — рештки ящірок, в 4,7% — вужів).

Живиться куниця-білодушка в досліджуваному районі ще й без-

Таблиця 1

Склад поживи кам'яної куниці
(кількість знахідок в % загальної кількості досліджених екскрементів)

Компоненти живлення	Гуляй-Поле	Володимирівська досвідна станція					Разом в 296 зразках екскрементів*	
	Осінь—зима 1950/51 р.	Літо 1950 р.	1951 р.			Зима 1951/52 р.		Весна 1952 р.
			перша половина літа	друга половина літа — осінь				
				Крупні не визначені гризуни	Миша лісова			
Досліджено зразків екскрементів								
	67	20	28	112	22	47		
Хребетні	51,0	80,0	82,1	100,0	32,0	70,0	76,0 (225)	
Ссавці	15,0	75,0	17,8	96,4	32,0	60,7	59,0 (174)	
Гризуні	15,0	75,0	17,8	87,5	32,0	60,0	55,6 (164)	
Заєць	3,0	15,0	—	23,2	9,0	15,0	13,8 (41)	
Мишівка південна	—	—	—	0,9	—	—	0,4 (1)	
Ховрах рябий	—	—	—	5,4	—	21,3	5,4 (11)	
Хом'як рудий	1,5	—	3,6	0,9	—	6,4	2,2 (6)	
Сліпак подільський	—	—	3,6	11,6	—	8,5	6,1 (18)	
Пацюк сірий	1,5	—	—	—	—	—	0,4	
Крупні не визначені гризуни	—	30,0	3,6	6,3	—	—	4,7 (14)	
Миша лісова	—	—	—	30,4	14,0	23,4	16,2 (48)	
Полівка звичайна	—	—	3,6	9,0	5,0	17,0	7,0 (20)	
Миша курганчикова	—	—	—	2,7	—	2,1	1,4 (4)	
Хом'ячок сірий	—	—	—	34,7	5,0	8,5	14,8 (44)	
Дрібні не визначені гризуни	9,0	30,0	7,1	2,7	5,0	—	5,9 (17)	
Комахоїдні								
Білозубка мала	—	—	—	1,8	—	—	0,7 (2)	
Хижак	—	—	—	13,7	—	—	5,6 (16)	
Тхір та ласка	—	—	—	3,6	—	—	1,4 (4)	
Собака свійський	—	—	—	10,1	—	—	4,1 (12)	
Птахи	40,0	60,0	61,0	47,0	9,6	42,5	44,6 (132)	
Горобині	40,0	56,0	35,0	35,6	9,6	23,4	34,1 (101)	
Куріпка сіра	—	5,0	—	—	—	—	0,4	
Воривітер звичайний	—	—	—	0,9	—	—	0,4	
Курка домашня	—	—	7,1	—	—	—	0,7	
Крупні не визначені птахи	—	—	17,8	10,0	—	—	5,4	
Яйця пташині	—	—	3,5	0,9	—	8,5	2,2	
Плазуни								
Вуж, ящірка	—	5,0	—	17,8	—	—	7,0 (21)	

* В дужках наведена абсолютна кількість зустрічей.

Продовження табл. 1

Компоненти живлення	Гуляй-Поле	Володимирівська досвідна станція					Разом в 296 зразках екскрементів*	
	Осінь—зима 1950/51 р.	Літо 1950 р.	1951 р.			Зима 1951/52 р.		Весна 1952 р.
			перша половина літа	друга половина літа	осінь			
67	20	28	112	22	47			
Безхребетні	37,0	75,0	10,5	81,2	14,0	21,3	50,0 (148)	
Слимаки	—	—	—	0,9	—	—	0,4	
Комахи	37,0	75,0	10,5	81,2	14,0	21,3	50,0	
В тому числі:								
жуки	37,0	55,0	10,5	78,5	14,0	21,3	50,0	
лялечки комах	—	20,0	10,5	2,7	—	—	4,4 (11)	
Рослинна пожива	85,1	40,0	39,0	58,0	95,5	55,3	63,2 (187)	
Лох	—	—	—	38,4	47,0	23,4	21,6 (64)	
Терен	3,0	—	—	30,4	36,0	12,7	16,9 (50)	
Груша лісова	16,5	—	—	8,0	9,0	6,4	8,5	
Яблуня	10,5	—	—	—	—	2,1	2,7 (8)	
Вишня звичайна	12,0	—	—	1,8	—	—	3,5 (10)	
Вишня маголебська	—	—	24,1	6,3	—	—	4,5 (13)	
Абрикос	4,5	—	—	—	—	—	1,1 (3)	
Алича	—	—	1,8	—	—	—	0,4	
Шовковиця	—	40,0	7,1	1,8	—	—	4,1	
Порічки	1,5	—	10,8	0,9	—	—	1,6 (5)	
Шипшина	—	—	—	—	40,0	27,6	7,4 (22)	
Бирючина	—	—	—	2,7	18,0	6,4	2,7	
Глід	—	—	—	—	18,0	6,4	2,7	
Бруслина бородавчаста	—	—	—	7,2	18,0	—	4,1	
Ялівець віргінський	—	—	—	—	9,0	8,5	2,2 (6)	
Акація біла	—	—	3,5	—	—	—	0,4	
Клен	1,5	—	—	—	—	—	0,4	
Паслін	15,0	—	—	—	—	—	3,5 (10)	
Перець солодкий	7,5	—	—	—	—	—	1,7	
Кукурудза	1,5	—	—	—	—	2,0	0,7	
Пшениця	—	—	—	1,8	—	—	0,7	
Соняшник (насіння)	45,0	—	1,8	—	—	4,3	11,8 (35)	
Гречка пташина	—	—	—	1,8	—	—	0,7	
Люцерна (насіння)	1,5	—	—	—	—	—	0,4	
Не визначені рослини	10,5	—	—	20,3	9,0	—	11,5 (34)	

* В дужках наведена абсолютна кількість зустрічей.

хребетними тваринами. Їх рештки були знайдені в 148 зразках екскрементів, які становлять половину досліджених матеріалів. Причому безхребетні тварини були представлені переважно комахами та їх личинками і лялечками, дуже рідко ця куниця поїдала наземних слимаків (*Jaminia tridens* Müll.). З комах куниця віддає перевагу жукам; їх рештки виявлені в 141 зразку екскрементів. З жуків як пожива куниці нами відмічені такі види: ковалик степовий (*Agriotes gurgistanus* Fald.), дротяник кукурудзаний (*Pedimes femaralis* L.), златка мідна (*Perotis lugubris* L.), торуни (*Platysma, Amara, Harpalus*), геотрупи (*Geotrupes*), сонечко 7-крапчасте (*Caccinella 7-punctata* L.) і златка (*Chrysobothris*). Лялечки поїдалися куницею дуже рідко (рештки їх знайдені лише в 11 зразках екскрементів). Восени куниця любить ласувати осиними гніздами, які викопує з-під землі.

Велике значення в живленні куниці має рослинна пожива: в 187 (63,2%) зразках екскрементів були знайдені рештки 27 видів рослин. За своїми поживними якостями вона посідає друге місце. В районі наших досліджень кам'яна куниця найохочіше живилася плодами терну, лісової груші, лоху та розрослими квітложами шипшини, якими нерідко вщерть наповнювала свій шлунок. Охоче поїдала вона плоди вишні, шовковиці, бирючини, яблука, ягоди бруслини і паслін, а також гіпанти глоду і ялівець. Влітку кам'яна куниця зрідка поїдала квіти акації білої, а восени — сім'янки соняшника, зернівки пшениці і кукурудзи, стрючки солодкого перцю та насіння пташиної гречки. В 34 випадках визначити рештки рослин ми не змогли.

Випадковими домішками до поживи куниці були сухі листки, гілочки дерев і стебла трав'янистої рослинності.

Зміни в живленні кам'яної куниці

Склад і кількість поживи кам'яної куниці змінювалися як протягом року, так і в різні роки. Взимку рештки ссавців виявлені лише в 15% досліджених матеріалів, зібраних у Гуляй-Полі, і в 23% матеріалів, зібраних на Володимирівській досвідній станції. Їх рештки були виявлені в 60% весняних матеріалів; влітку 1950 р. — в 75%, а в 1951 р. — тільки в 17%. Найчастіше куниця живилася ссавцями восени: їх рештки в цей час зустрічалися в 96,4% досліджених зразків екскрементів. З ссавців основну масу поживи куниці в цей час складали гризуни. Питома вага зайця в живленні куниці в теплий період року зростає, очевидно, за рахунок зайченят.

Ховрах, який зимою впадає в сплячку, був недоступним в цей період для кам'яної куниці, рештки ж рудого хом'яка і щура були виявлені в екскрементах кам'яної куниці з Гуляй-Поля.

На мишовидних гризунів кам'яна куниця найчастіше полює влітку та восени. Так, наприклад, рештки лісової миші в зимових матеріалах з Гуляй-Поля були відсутні, а з Володимирівської досвідної станції — знайдені лише в 14% зразків екскрементів.

Навесні вони зустрічалися в 23,4%, а в літньо-осінній період 1951 р. — в 30,4% досліджених матеріалів. Подібна картина спостерігалась і з хом'ячком сірим, який разом з мишою лісовою і полівкою звичайною є основною поживою куніці влітку та восени. Рештки сірого хом'ячка взимку в порівнянні з літнім періодом зустрічалися в сім раз рідше, тоді як лісової миші тільки в два рази рідше.

Матеріали щодо динаміки чисельності і розмноження гризунів, зібрані в районі нашого дослідження (Абеленцев, 1951), свідчать про те, що серед мишовидних гризунів на полях дослідної станції найчисленнішою в 1951 р. була миша лісова; друге місце належало сірому хом'ячку, третє — миші курганчиковій, а четверте — миші жовтогорлій. Полівка звичайна в цей час на полях зустрічалась дуже рідко.

З табл. 1 видно, що в живленні кам'яної куніці перше місце належало також лісовій миші, друге — хом'ячку сірому. Незважаючи на відносно високу щільність популяції миші курганчикової на полях в цей час, її рештки в екскрементах куніці влітку зустрічались дуже рідко, а взимку і зовсім не знайдені. Це пояснюється екологічною особливістю цієї миші — здатністю запасати поживу в курганчиках, яка забезпечує їй приховане життя. Серед гризунів полівка сіра є найдоступнішою поживою для куніці, але, як зазначалось вище, вона була на полях нечисленною.

Взимку внаслідок припинення розмноження і збільшення загинів гризунів, наявності снігового покриву та в зв'язку із зниженням активності мишей, кількість гризунів у поживі кам'яної куніці зменшується. Інші ж дрібні ссавці в районі нашої роботи були досить рідкими, тому і рештки їх в досліджених матеріалах становили незначний процент.

Щождо птахів, то їх рештки в екскрементах куніці зустрічались постійно, причому влітку — частіше (61%), а взимку — рідше, що пояснюється, видимо, зменшенням кількості птахів у зимовий період у зв'язку з їх відлітом на зимівлю. Порівняно високий процент (40) зустрічей птахів в їжі куніці взимку в Гуляй-Полі пояснюється тим, що цей хижак, живучи на горіщі зерносковища, успішно полював тут на горобців. Щождо пташиного населення лісових смуг пізно восени, взимку та навесні, то крім трьох-чотирьох осілих видів птахів, тут ненадовго затримуються деякі перелітні і кочові птахи (дрозди, вівсянки, синиці та ін.). Влітку серед решток птахів в екскрементах куніці за кількістю перше місце посідали різні горобині та вранові (36—56%), а взимку рештки птахів в екскрементах куніці належали виключно горобцям, сорокам, жайворонкам, гайворонам та воронам. З денних хижих птахів лише в одному випадку було виявлено рештки борівітра. З крупних птахів влітку в екскрементах куніці знайдені рештки курей (7,1%) і не визначених птахів (10—17%; видимо, курей і куріпок). Поїдання пташиних яєць констатовано влітку (13,5%) та навесні (8,5%).

З безхребетних лише комахами куніця живилася протягом

цілого року, але взимку зустрічальність і кількість решток комах в екскрементах куніці скорочується (від 81,2% влітку до 14% взимку).

Склад і кількість рослинної поживи кам'яної куніці змінюються по періодах року. Рештки рослин констатовані взимку в 85,1 (1950/51 р.) — 95,5% (1951/52 р.) зразків екскрементів, навесні 1952 р. — в 55,3%, влітку — в 40% і, нарешті, восени — в 58% зразків екскрементів.

З наведених даних видно, що кам'яна куніця рослинну поживу найчастіше поїдала взимку; навесні зустрічальність цієї поживи зменшувалась, а влітку і восени знову зростала. Це цілком природно, бо рослинна пожива врожаю попереднього року до початку літа не зберігається, а плоди врожаю цього року досягають у великій кількості лише в другій половині літа; восени та взимку їх буває найбільше. Переважання в живленні куніці взимку рослинної поживи зумовлене зменшенням в цей період кількості дрібних ссавців у зв'язку з припиненням їх розмноження та прихованішим життям; нестача тваринної поживи компенсується рослинною. Видовий склад рослинної поживи куніці протягом року змінюється в залежності від часу досягання плодів, ягід та насіння. Так, влітку екскременти куніці часто складаються з перикарпіїв і насіння шовковиці (в 40% досліджених матеріалів), порічок (10,8%), кісточок вишень звичайної та маголебської, абрикоса, які відсутні в екскрементах взимку. (Наявність кісточок цих рослин в екскрементах куніці в Гуляй-Полі пояснюється тим, що тут поживою куніці були сушені плоди цих рослин, які зберігалися на горіщі зерносковища, де жила куніця. Випадок живлення куніці сушеними плодами вже був описаний І. Г. Підплічком.) В другій половині літа замість шовковиці та вишні куніця живилася плодами лоха, кісточка яких знайдені в 38,4% досліджених матеріалів, терну (30,4%), груші лісової (8%). Восени та взимку серед решток рослинної поживи кам'яної куніці переважали лох (в 47% досліджених матеріалів), терен (36%), шипшина (40,5%); до них домішувалась бирючина, бруслина, глід (18%), та ялівець віргінський (9%). Слід зауважити, що шипшина, глід і ялівець віргінський куніцею поїдаються не з моменту їхнього досягання, а лише після значного промерзання. В 1951 р. всі згадані вище види дерев і чагарників рясно плодоносили.

Аналізуючи поживу куніці кам'яної за період наших досліджень, можна помітити, що вона в різні роки і пори року буває то одноманітною, то більш або менш різноманітною (табл. 2). Найрізноманітнішою вона була влітку 1950 р., коли в 95% випадків кожен зразок екскрементів складався з решток двох—чотирьох видів поживи. Не менш різноманітною вона була і в літньо-осінній період 1951 р., коли в 67,8% досліджених матеріалів кожен зразок екскрементів включав рештки трьох, чотирьох і навіть п'яти видів поживи. На початку літа 1951 р. і в зимовий період 1951/52 р. пожива білодушки була занадто одноманітною (влітку 71,4% досліджених зразків екскрементів складалась з решток одного виду поживи).

Взагалі ж наприкінці зими і навесні запаси рослинної і тваринної поживи в природі значно зменшуються і кам'яній куниці доводиться поїдати найдоступнішу поживу.

Таблиця 2

Зміна різноманітності поживи кам'яної куниці

(Кількість зразків екскрементів, в яких виявлена зазначена кількість видів, у % загальної кількості досліджених екскрементів)

Період дослідження	Кількість досліджених екскрементів (в шт. зразків)	Кількість видів, виявлених в одному екскременті					
		1	2	3	4	5	6
Літо 1950 р.	20	5,0	45,0	45,0	5,0	—	—
Осінь—зима 1950/51 р.	67	31,3	44,7	14,9	7,45	1,5	—
Літо 1951 р.	28	71,4	17,9	10,7	—	—	—
Осінь 1951 р.	112	21,4	10,8	33,0	23,0	11,6	—
Зима 1951/52 р.	22	40,9	18,1	22,8	13,7	—	4,5
Весна 1952 р.	47	44,6	40,0	8,5	6,4	1,5	—

Добова потреба куниці в поживі

Для характеристики добової потреби кам'яної куниці в поживі в нашому розпорядженні є прямі спостереження над згодовуванням природної поживи тваринам цього виду, які утримувались в клітках і вольєрах, а також аналізи вмісту 285 зразків екскрементів.

Влітку 1950 і 1951 рр. молоді самки, яких ми тримали в клітках на Володимирівській дослідній станції, протягом доби з'їдали по ховраку (середня вага 176 г), або по куріпці, або по дві сороки. Протягом двох днів куниця з'їдала сліпака (середня вага 358 г).

При згодовуванні дрібних звірят і птахів спостерігалась інша картина. Кожна куниця протягом доби з'їдала не менше п'яти (п'ять—вісім) хом'ячків сірих, або дев'ять—одинадцять мишей лісових, або понад шість горобців (хом'ячок сірий важив у середньому 35 г, миша лісова — 20 г).

Протягом доби ці куниці з'їдали по 15 крупних плодів абрикоса (м'якуш без кісточок важив 260 г). Але і при наявності тваринної поживи ці куниці поїдали значні кількості рослинної поживи. Ми

помічали, що влітку 1951 р. в жарку погоду куниці живилися виключно шовковицею, вишнями і порічками. В неволі в той час куниці при наявності тваринної і рослинної поживи перевагу віддавали останній (абрикоси, вишні, яблука і груші). Так, ці звірі протягом кількох днів одержували по 10 убитих мишей і по 250 г м'якуша абрикоса, причому ми помічали, що дуже часто вони з'їдали усі плоди, а мишей лишали незайманими. За спостереженнями в дендропарку «Олександрія» АН УРСР (м. Біла Церква), куниці люблять поласувати стиглими плодами кізилу.

Таким чином, нашими дослідженнями і спостереженнями встановлено, що кам'яна куниця протягом доби з'їдала 175—200 г поживи; це більше, ніж досі було відомо для лісової куниці (125—150 г) (Григор'єв, Теплов, 1939).

Добовий раціон куниць-білодушок, які утримувались на базі відділу екології тварин Інституту зоології АН УРСР (в дендропарку «Олександрія»), складався з 150—180 г кролячих голівок, 25—30 г молока, 20—30 плодів кізилу, шипшини або 30 г вареної моркви. Дослідні тварини ніколи не хворіли, були добре вгодовані і мали гарне хутро.

Господарське значення кам'яної куниці

Вище було показано, що в умовах лісо-польового господарства степової зони України основною поживою куниці є хребетні тварини, серед яких перше місце посідають шкідливі гризуни. Знищуючи зайців, птахів і їх яйця, куниця завдає деякої шкоди мисливському і сільському господарству. Поряд з цим куниця, можливо, має ще значення як поширювач рослин. Беручи до уваги красу і кошовність хутра куниці, її слід віднести до групи корисних тварин.

Внаслідок посиленого промислу в XIX і на початку XX ст. запаси кам'яної куниці на території України в значній мірі скоротилися. Щоб відновити запаси кам'яної куниці, було заборонено її відстріл; вона ще й тепер охороняється законом. Кількість куниць з кожним роком зростає, а в деяких районах правобережної України вона вже досягла промислової щільності. Тому в таких районах протягом кількох останніх років провадиться ліцензований відстріл куниці.

Всвітлюючи і оцінюючи господарське значення білодушки, слід зупинитись на господарській оцінці взаємовідношення куниці з іншими тваринами.

В районах спільного поширення кам'яної і лісової куниць остання є серйозним конкурентом першої за поживу, оскільки вони живляться одними і тими самими об'єктами. Конкурентом кам'яної куниці є також лисиця, яка в районі наших досліджень досить численна і живиться переважно дрібними ссавцями (їх рештки виявлені в 98,4% досліджених матеріалів), серед яких гризуни посідають перше місце (92,1%). З 59 зразків екскрементів лисиці рештки зайця виявлені у 18, рештки ховраха — в 9, сліпака — в 4, миші лісової — в 10, хом'ячка сірого — в 9. Птахів лисиця

нищить рідше, ніж куниця. Рештки птахів були знайдені лише в 12 зразках екскрементів, а рештки рослин в 16.

З кам'яною куницею конкурує також степовий тхір. В міру скорочення популяції ховраха на полях конкуренція між кам'яною куницею і тхором посилюється, бо тхір змушений частіше полювати на мишовидних гризунів. Куниця і тхір в районі Володимирівської досвідної станції полюють в одних і тих самих стаціях. Відмічено також два випадки нападу кам'яної куниці на тхора.

Успішно конкурує з куницею і ласка. Вона ловить поживу відмінними прийомом в місцях, не приступних для куниці, зменшуючи кількість дрібних гризунів, що в певні моменти може мати велике значення.

Рябий тхір, або перегузна, в умовах полезахисних лісосмуг України досить рідкий звір та й живиться він в інших місцях, тому вважати його конкурентом куниці там нема підстав.

Кам'яна куниця як цінний об'єкт хутрового промислу заслуговує на увагу; слід розгорнути дослідження по утриманню її у вольєрах, все ж сказане вище про користь, яку приносить цей звір, і завдану ним шкоду дає нам підставу рекомендувати всіляке приваблення кам'яної куниці в лісові смуги і деревні насадження.

Якщо взяти до уваги те, що білодушка серед куниць є найбільш рослиноїдним видом, про що свідчить також будова її кутніх зубів, то можна припустити можливість її приваблення в певні місця шляхом створення деревних і чагарникових насаджень, плодами яких вона живиться (лох, терен, груша, глід, шипшина та ін.). Але для успішного приваблення в таких насадженнях необхідно влаштовувати сховища для куниць.

В 1950—1952 рр. ми провели досліди по привабленню білодушки в деревні насадження купами хмизу. В 1951 р. під нашим контролем було 12 куп хмизу. У восьми з них періодично ховалися куниця як влітку, так і взимку. З них чотири купи хмизу були місцем розмноження куниці, що виявлено в червні при перекладанні хмизу. Восени в цих купах трималося по одній куниці. Поряд з цим в 10 лісових смугах досвідної станції хмиз був складений в три купи різного розміру і будови. Під купами в ґрунті були викопані широкі нори або ями завглибшки до 70 см або, навпаки, насипані горбки. Вже через три дні після цього в одній лісосмузі, де під хмизом була викопана яма, знайдено розірвану куріпку, що свідчило про наявність куниці. Ця купа знаходилась в густому чагарнику з терну на шлейфі лісосмуги. Протягом зими під дослідними купами хмизу були виявлені сліди відвідування їх куницями (екскременти, рештки поживи, сліди). Дрова, складені в смугах під час їх прочищення, також служать притулками для білодушки: поблизу п'яти таких куп були зібрані її екскременти. При обстеженні дослідних куп на початку липня 1952 р. сліди куниці були виявлені в 14 купах, а виводки знайдені під трьома. Дві з цих куп знаходились в крайніх рядах з густим підліском з терну, шипшини і жимолості, а третя купа була в середині смуги з густим чагарником.

Отже, цими спостереженнями було встановлено, що білодушка охоче селиться в густих чагарникових заростях полезахисних лісонасаджень, де влітку влаштовує виводкові кубла і народжує малят. Насадження для її приваблення в смуги можна рекомендувати створювати густі посадки чагарників довжиною 20—40 м через кожні 500 м. Купи хмизу, розкладені в смугах, обсягом від 0,3 до 1 м³ правитимуть куниці за сховища від її ворогів та непогоди протягом багатьох років. Білодушка охоче селиться також в гніздах різних птахів (грака, сороки, шуліки та ін.) на високих деревах.

Висновки

1. В живленні кам'яної куниці гризуни посідають перше місце.
2. Безхребетні тварини в поживі куниці представлені жуками та лялечками, яких куниця споживає як другорядну поживу, а також при нестачі або відсутності звичайної поживи.
3. Рослинна пожива в живленні куниці посідає друге місце. Значення її зростає взимку, коли добування тварин ускладнене.
4. За характером живлення з куницею конкурують лисиця і степовий тхір.
5. Куницю-білодушку як коштовного хутрового і корисного для лісового і сільського господарства звіра треба приваблювати і охороняти в лісосмугах.

ЛІТЕРАТУРА

- Абеленцев В. И., Распределение грызунов в полезахисных лесонасаждениях и на полях травяного севооборота степной части УССР, Труды Ин-та зоологии АН УССР, т. VI, 1951.
- Григорьев Н. Д. и Теплов В. П., Результаты исследования питания пушных зверей в Волжско-Камском крае, Труды Об-ва естествоиспыт. Казан. гос. ун-та, т. 56, в. 1—2, 1939.
- Донауров С. С., Теплов В. П. и Шикина П. А., Питание лесной куницы в условиях Кавказского заповедника, Труды Кавказ. гос. заповед., в. 1, М., 1938.
- Підоплічко І. Г., Про їжу кам'яної куниці, «Укр. мисл. та рибалка», № 11—12, 1929.
- Татаринов К. А., Звірі західних областей України, К., 1956.
- Юргенсон П. Б., Куница, Внешторгиздат, М.—Л., 1932.
- Лебле Б. Б., Куница, Заготиздат, М., 1951.

МАТЕРИАЛЫ К ПИТАНИЮ КАМЕННОЙ КУНИЦЫ

В. И. Абеленцев

Резюме

Основанием для написания статьи послужили результаты анализа 296 образцов экскрементов и поедей куницы, собранных автором в 1950—1952 гг. в лесных насаждениях Владимирского района Николаевской области и Щорского района Днепропетровской области.

При характеристике питания куницы указывается, что каменная куница питалась млекопитающими, птицами, ящерицами, ужами,

моллюсками, насекомими и их личинками, а также плодами и семенами растений. Основной пищей белодушки являлись позвоночные (встречены остатки в 76% экскрементов), среди которых преобладали млекопитающие. Она уничтожает лесную мышь (16,2%), серого хомячка (14,8%), зайца (13,8%), слепыша (6%), крапчатого суслика (5,4%), обыкновенную полевку (6,95%), рыжего хомячка (2,2%), курганчиковую мышь (1,38%), пасюка и других мышевидных грызунов.

Второе место в питании куницы-белодушки занимает растительная пища. В экскрементах куницы обнаружены остатки 27 видов растений. Этот зверь отдает предпочтение плодам лоха, терна, дикой лесной груши, шиповника, боярышника, можжевельника и др.

Излагаются данные о сезонном изменении питания каменной куницы, рассматривается суточная потребность в пище.

На основании изложенных сведений о питании делаются выводы о хозяйственном значении каменной куницы и рекомендуются мероприятия по ее привлечению в полезные лесные посадки южных степных районов.

MATERIALS OF *MARTES FOINA* NOURISHMENT

V. J. Abelentsev

Summary

The present article gives some results of an analysis of 296 food-remainders and excrements *Martes foina*, samples of which were collected by the author during 1950—1952 in forest-belt regions of Vladimir (Nikolayev district) and Shchors (Dnepropetrovsk district) of the Ukrainian SSR.

These results show that the main food of *Martes foina* consists of vertebrates with mammals prevailing among them. Their remainders were found in 76% of all excrements. According to the remainders the food of *Martes foina* consists of *Sylvimus sylvaticus* (16,2%), *Cricetulus migratorius* (14,8%), *Lepus* (13,8%), *Spalax microphthalmus* (6%), *Citellus suslicus* (5,4%), *Microtus arvalis* (6,95%), *Cricetus cricetus* (2,2%), *Mus musculus sergii* (1,38%), *Rattus norvegicus* and other similar rodents.

Vegetable food in the nourishment of *Martes foina* occupies second place. In its excrements remainders of 26 plant species were found, among them fruits of *Elaeagnus* L., *Prunus spinosa* L., *Pyrus* L., *Rosa* L., *Crataegus* L., *Juniperus* L. and others.

Some data are set forth on the seasonal changes in the nourishment of *Martes foina* involving their daily food ration and the possibility of their attraction to the field-protecting forest belts of the southern steppe regions.

ПРО ЗАЛЕЖНІСТЬ БУДОВИ НІР СІРОЇ ПОЛІВКИ ВІД ГРУНТОВО-КЛІМАТИЧНИХ УМОВ

М. П. Рудинин

Сіра, або звичайна, полівка (*Microtus arvalis* Pall.) є найпоширенішим видом мишовидних гризунів—шкідників сільськогосподарських культур західних областей України. Тому всебічне вивчення її екології має і практичне значення. Зокрема заслуговує на увагу з'ясування залежності будови нір сірої полівки від ґрунтового-кліматичних умов. З одного боку, воно дозволяє глибше проаналізувати специфіку поширення гризунів, а з другого — дає можливість вибору заходів боротьби з ними.

За останні десятиліття зоологами Радянського Союзу (Андрушко, 1939; Колюшев, 1953; Мигулін, 1946; Наумов, 1948, та ін.) опублікована велика кількість праць по вивченню екології мишовидних гризунів. Відомості про будову нір мишовидних гризунів, в тому числі і сірої полівки, знаходимо в працях ряду авторів. Так, О. О. Мигулін (1946) відносить сіру полівку до числа гризунів, що роблять нори простого (мікротинного) типу будови. За даними цього автора, гніздова камера простої нори сірої полівки розташована звичайно не глибше 25 см.

П. О. Свириденко (1950) зазначає, що нори сірої полівки розташовані групами і мають складну будову — з численними підземними ходами, гніздовими камерами і коморами для зберігання запасів їжі. Гніздова камера знаходиться на глибині 15—35 см. Подібне залягання гніздових камер описується С. І. Огньовим (1951).

За даними М. П. Наумова (1954), характер розподілу тварин залежить від ландшафтних особливостей території. Згаданий автор відзначає два типи поселень гризунів — суцільний (рівномірний) і мозаїчний (нерівномірний). В іншій праці (Наумов, 1948) автор вказує, що при густому травостой нори сірої полівки менш складні, а при рідкому травостой гніздові камери ускладнюються.

Серед праць (Сокур, 1949, 1950; Страутман, Янушевич, 1948; Страутман, 1950, та ін.), присвячених вивченню мишовидних гризунів західних областей УРСР, деякі дані про будову нір сірої по-

ЗМІСТ

Ботаніка

А. С. Лазаренко, Матеріали до питання видоутворення у листяних мохів	3
К. А. Малиновський, Про кількість насіння в ґрунті трав'янистих угруповань Чорногір у Карпатах	18
В. Г. Колищук, Природне поновлення і ріст ялини у високогір'ї Українських Карпат	29
Г. Ф. Трубицький, Вміст CO ₂ в повітрі у Східних Карпатах	45
К. О. Улична, Мохові синузії Буковинських Карпат	50
В. М. Мельничук, Огляд родів <i>Coscinodon</i> і <i>Schistidium</i> бриофлори УРСР	73
А. С. Лазаренко, К. А. Малиновський, Перші результати стаціонарного вивчення високогірної рослинності Карпат	87

Палеозоологія

С. І. Пастернак, Нові дані про фауну журавненського пісковика	107
Л. М. Кудрін, Ервілійовий горизонт нижнього тортону південно-західної окраїни Російської платформи і умов його утворення	114

Зоологія

К. А. Татаринів, Особливості коливання чисельності деяких ссавців західних областей УРСР	126
Н. А. Полушина, Господарське значення деяких дрібних хижаків з родини кунячих у західних областях УРСР	139
В. І. Абеленцев, Матеріали до живлення кам'яної куниці	147
М. П. Рудишин, Про залежність будови нір сірої полівки від ґрунтово-кліматичних умов	159
К. А. Татаринів, Бібліографія по фауні хребетних тварин західних областей УРСР за 1939—1956 рр.	170

СОДЕРЖАНИЕ

Ботаника

А. С. Лазаренко, Материалы по вопросу видообразования у листовых мхов	15
К. А. Малиновский, О количестве семян в почве травянистых группировок Черногоры в Карпатах	27
В. Г. Колищук, Естественное возобновление и рост ели в высокогорье Украинских Карпат	43
Г. Ф. Трубицкий, Содержание CO ₂ в воздухе в Восточных Карпатах	48
К. О. Улична, Моховые синузии Буковинских Карпат	71
В. М. Мельничук, Обзор родов <i>Coscinodon</i> и <i>Schistidium</i> бриофлоры УССР	86
А. С. Лазаренко, К. А. Малиновский, Некоторые результаты стационарного изучения высокогорной растительности Карпат	105

Палеозоология

С. И. Пастернак, Новые данные о фауне журавненского песчаника	111
Л. М. Кудрин, Эрвильевый горизонт нижнего тортона юго-западной окраины Русской платформы и условия его образования	124

Зоология

К. А. Татаринев, Особенности колебания численности некоторых млекопитающих западных областей УССР	136
Н. А. Полушина, Хозяйственное значение некоторых мелких хищников из семейства куньих в западных областях УССР	146
В. И. Абеленцев, Материалы к питанию каменной куницы	157
М. П. Рудишин, О зависимости строения нор серой полевки от почвенно-климатических условий	168
К. А. Татаринев, Библиография по фауне позвоночных животных западных областей УССР за 1939—1956 гг.	177